

Múltunk tükre a nemzeti emlékezet

SZÖVEG: SZŐÖR ÁDÁM
FOTÓ: SZILÁGYI DÉNES

Már több száz egykori pártállami vezető neve és életútja szerepel annak az intézménynek a honlapján, amelyet 2014 elején hozott létre a Magyar Országgyűlés. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) munkáját a kommunista korszak minél hitelesebb és részletesebb, tudományos igényű feltárása vezérli. A NEB Hivatalának vezetőjével, Dergán Ádám főigazgatóval beszélgettünk.

○ Február elején mutatták be a *Jampecek a pagodában* című könyvet, amely a Kádár-korszak könnyűzenei politikáját elemzi. A csaknem kétszáz oldalas kötet kiadója a Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Ez a könnyedebb téma és hangvétel csak kivétel, vagy jellemző is az Önök tevékenységére? Dergán Ádám: Ez is része annak a munkának, amit az 1944. december 21-től az 1989–90-es rendszerváltásig tartó történelmi korszak feltárásának érdekében végzünk. Az említett könyvet nemcsak kiadóként jegyzi a NEB, hiszen szerzője az a Csatári Bence történész, aki főállású kutatóként dolgozik nálunk. A könyv bemutatóján olyan zenei legendák is megjelentek, mint a P. Mobil frontembere, Schuster Lóránt és az Omega karizmatikus tagja, Benkő László. A zenészek ott is elmondták, hogy sokszor csak nagy nehézségek

arán tudták elérni albumaik megjelenését. A koncertek szervezése sem ment olyan könnyen, mint manapság: kőkeményen működött, és gyakran lecsújtott a könnyűzenei cenzúra.

○ Bár a zene is fontos része a mindennapi életnek, gondolom, nem ez jelenti a múlt feltárásának fő irányvonalát. Vannak, akik nem is értik, hogy miért kellett egy új állami szervet létrehozni, amikor ezzel a témával történészek garmadája foglalkozott az elmúlt évtizedekben.

D. Á. Kelet-Közép-Európa szinte valamennyi országában már évekkel korábban létrejött egy, a NEB-hez hasonló szervezet. Lengyelországban például több mint tizenöt éve működik a társintézményünk, a Nemzeti Emlékezet Intézete (IPN). Az elmúlt huszonöt évben hazánkban is sokan, többször foglalkoztak a kommunista diktatúra

korszakával. Komoly erőfeszítéseket tettek a Rákosi- és a Kádár-rendszer működésének bemutatására, jelentős eredményeket elérve. Ennek ellenére számos alapvető kérdés tisztázatlan maradt. A NEB-ről szóló törvény úgy szól, hogy a bizottság elsődlegesen a kommunista diktatúrával kapcsolatos állami emlékezet megőrzésével foglalkozik. Alapfeladata a diktatúra hatalmi működésének, szervezeteinek és káderpolitikájának rendszerszintű feltárása és bemutatása. Ennek érdekében a bizottság öt tagjának irányításával, munkacsoportok keretében olyan alap kutatások kezdődtek, amelyek a pártállam működésének, legfontosabb szervezeteinek és vezető tisztségviselőinek feltérképezését végzik. A belügy, a külügy, a hadügy, az igazságszolgáltatás, a gazdaság és a kultúra irányításának területén vizsgálják a jelentősebb

intézmények történetét, az ezeket működtető apparátusok összetételét, valamint a pártirányítás formális és informális technikáit. Ilyen alap kutatásokat Magyarországon korábban senki nem végzett. Egyre több állampolgár keres meg minket: naplót, visszaemlékezéseket bízunk ránk, tanácsot kérnek vagy egyszerűen csak el szeretnék mondani a történetüket.

○ Kiket szeretnének elsősorban megszólítani?

D. Á. A diktatúra elszennvedőit, az áldozatok leszármazottait, a diákokat és a történész szakmát egyaránt szeretnénk megszólítani. Számunkra az egyik legfőbb szempont az, hogy a tudományosság követelményeinek a lehető legjobban megfelelően olyan kutatási eredményeket tegyünk le az asztalra, amelyek mindenki számára alkalmasak a korszak jobb megértéséhez. Természetesen a fiatalabb nemzedéket más módon és másfajta témákkal lehet megszólítani, mint az idősebbeket. Erre jó példa az a tavaly elindított rendhagyó történelemóra-sorozatunk, amelyben a Gulag kényszermunkatáborokat megjárta magyar túlélőket visszük el középiskolákba. Az ő visszaemlékezéseiket hallgatva a diákok első kézből kaphatnak információkat a történelem ezen tragikus fejezetéről, ami sok száz ezer magyart érintett. Más receptek is vannak arra, hogyan lehet a fiatalokat elérni. A lengyel társintézményünknek például van egy Kolejka (Sorban állás) nevű társasjátéka, ami a szocializmus mindennapjait idézi fel. Világsikert aratott, az év játékának is megválasztották, többször kellett újra megjelentetni. Valami hasonlót tervezünk mi is a közeljövőben. Jó ötletek és kellő alkotóképesség szükséges ahhoz, hogy a szakmailag alátámasztott eredményeket érdekesen és az életkornak megfelelő módon tudjuk bemutatni. Feltett szándékunk, hogy a kutatási eredmények előbb vagy utóbb az oktatásban is

Dergán Ádám

Kedvenc film • *Bacsó Péter: A tanú*
Kedvenc könyv • *Erich Maria Remarque: Szerelem és balál órája*
Kedvenc zene • *Demjén Ferenc dalai*
Hobby • *Horgászat, tenisz, olvasás*

A NEB TÖRVÉNYBEN MEGHATÁROZOTT TEVÉKENYSÉGE:

- tudományos kutatás,
- irat-, képi és hanganyagok nyilvánosság számára való közzététele,
- irat-, képi és hanganyagok digitalizálása,
- ismeretterjesztés, oktatási segédanyagok kiadása,
- a feltárt tényadatokból és eredményekből a nyilvánosság számára elérhető online adatbázis, tudásközpont és digitális archívum létrehozása,
- az élő tanúk emlékeinek rögzítése,
- a kommunista diktatúra felépítésével, működésével kapcsolatos vizsgálati eredményeket ágazatonként összefoglaló jelentések készítése,
- a kommunista hatalom birtokosainak a diktatúra működésével összefüggő szerepére és cselekményeire vonatkozó személyes adatainak közzététele,
- együttműködés az ügyészség kijelölt szervezeti egységeivel a kommunista diktatúra alatt elkövetett, el nem évülő és az Alaptörvény U) cikk (6) bekezdése szerinti bűncselekmények elkövetői körének felderítésében, összhangban a büntető törvénykönyv és az emberiség elleni bűncselekmények büntetendőségéről és elévülésének kizárásáról, valamint a kommunista diktatúrában elkövetett egyes bűncselekmények üldözéséről szóló törvény rendelkezéseivel.

megjelenjenek. Hamarosan kézbe vehető a Gulagról szóló olvasókönyvünk, amely egyedülállóan gazdag illusztrációgyűjteménnyel segíti a középiskolások tájékozódását. Jelen vagyunk a legnagyobb közösségi oldalon, egyre több érdeklődőt érünk el a honlapunkon (www.neb.hu), és hamarosan elindítjuk a hírlevél-szolgáltatásunkat is.

○ **A történelmi múlt feltárásának egyik alapja a korszak dokumentumainak összegyűjtése és elemzése. Mennyire nehezíti ezt a folyamatot, hogy sok irat vagy megsemmisült, vagy eltűnt?**

D. Á. Ma már a pártállami múlt dokumentumainak túlnyomó többsége szabadon kutatható a levéltárakban. A közbeszédben gyakran előforduló, kommunista állambiztonsághoz kapcsolódó iratokat az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában őrzik. Tudjuk, hogy a rendszerváltás előestéjén számos dokumentum eltűnt, megsemmisült. Nem tudhatjuk, hogy a jövőben ezek közül esetleg mi kerül elő. A dokumentumok egy szűk köre mind a mai napig minősített, és az

Alkotmányvédelmi Hivatal, valamint a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat kezelésében van. A NEB tagjai jogosultak megismerni a bizottság feladat- és hatáskörét érintő minősített adatokat is. A munka már zajlik. Ugyanakkor sok olyan dokumentum létezik külföldön, elsősorban a volt Szovjetunió területén, amelyeket fontos lenne használni a tényfeltáró munkánk során. Ennek érdekében kötöttünk együttműködési megállapodást a Moszkvai Magyar Levéltári Intézettel. Nagy hangsúlyt helyezünk a nemzetközi kapcsolatok kiépítésére, megerősítésére. Kiemelt célunk, hogy részt vegyünk azokban a kutatási programokban, amelyek a kommunista diktatúrák összehasonlító tanulmányozására irányulnak. Ezzel hozzájárulunk Magyarország 1945 utáni történelmének árnyaltabb nemzetközi megismertetéséhez. Különösen fontos az együttműködésünk a lengyel Nemzeti Emlékezet Intézettel, amelylyel tavaly írtunk alá megállapodást. Szeretném megemlíteni, hogy azon a napon a Nemzeti Közszolgálati Egyetem adott otthont a *Diktatúrák és emlékezet*

című lengyel-magyar fórumunknak, amelyen Łukasz Kaminski, az IPN elnöke és Földváryné Kiss Réka, a NEB elnöke tartott előadást. Az emlékezetpolitikát tekintve a lengyel társintézményünk az egyik legnagyobb és legtapasztaltabb egész Európában, mintegy kétezer embert foglalkoztat. Viszonyításképpen említem: a NEB-ben és a hivatalában dolgozók együttes létszáma alig haladja meg az ötven főt. Az 1956-os emlékév kapcsán – az idei lengyelországi magyar kulturális évadhoz kapcsolódva – közösen mutatjuk majd be ennek az időszaknak a lengyel és a magyar vonatkozású eseményeit.

○ **A történelmi kutatások egy részére jellemző volt Magyarországon, hogy elkerülték a kisebb településeken, vidéki városokban fellelhető iratanyagokat és a még élő szemtanúk beszámolóit. Önök mennyire támaszkodnak erre a körre?**

D. Á. Nagy mennyiségű irat van vidéki levéltárakban. Ezeket az elmúlt huszonöt évben létszám- vagy pénzhány miatt nem sikerült teljeskörűen feldolgozni. A NEB feladata az is,

hogy helyi partnerek – levéltárosok, történészek, kutatók – segítségével megkezdjük ezeknek a dokumentumoknak a tanulmányozását. Ebben mi egyfajta irányító, a kutatást összehangoló szerepet töltünk be. 2014-ben a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjával közösen hoztunk létre egy vidéktörténelmi témacsoportot, amelynek az a feladata, hogy hitelesen mutassa be a vidéken tapasztalt, 1945 utáni kommunista hatalomátvételt és a Rákosi-diktatúrához vezető utat. A szovjetizálás folyamatainak, a kollektivizálásnak, az egyéni és közösségi traumáknak, valamint a helyi ellenállás formáinak mélyreható vizsgálata történetírásunk komoly adóssága. A feltárt sajátosságokat konferenciákon mutatjuk be, valamint tanulmánykötetben és a videktortenet.hu honlapon adjuk közre. Ehhez hasonlóan nagyon fontos az a tényfeltáró program, amelyet a Kúriával és a Legfőbb Ügyészséggel indítottunk az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének eddig még feltáratlan területeinek vizsgálatára.

Ebben szeretnénk áttekinteni a büntetőpereket, és megkíséreljük összeállítani a kádári megtorlás lehető legteljesebb perkataszterét; bemutatjuk a forradalom karakteres, emblematikus résztvevőit, „arcait”, ismert és kevésbé ismert hőseit; valamint a megtorlásban szerepet játszókat, a pártvezetőktől kezdve a perek előkészítésében kulcsszerepet játszó állambiztonságiakon át a halálos ítéletek meghozatalában részt vevő ügyészekig és bírágig.

○ **A hitelességnek mi a garanciája?**

D. Á. Erre szolgál egyfelől a törvényi garancia: az Alaptörvényben foglalt felhatalmazás alapján született a bizottságról szóló jogszabály, amely rögzíti, hogy a testület tevékenysége során minden más szervezettől független. Legalább ennyire fontos, hogy a szakmaiság előtérbe helyezése a legfontosabb szempont a munkánk során. A NEB a megalakulása óta együttműködésre törekszik a szakma minden képviselőjével, és azt látjuk, hogy a történészek az első pillanattól kezdve partnerként tekintenek ránk. Nem egy meghatározott ideológia mentén dolgozunk, amit

jól mutat az is, hogy rendezvényeinken előadóként különböző szakmai műhelyekhez kötődő szakemberek vesznek részt.

○ **Ha reálisan akarunk megítélni egy korszakot, akkor óvnunk kell magunkat a túlzott általánosításoktól, hiszen még a vezető beosztású emberek közül sem vett mindenki részt ugyanolyan mértékben a pártállam működtetésében. Hogyan lehet elkerülni a téves megítéléseket?**

D. Á. Sokszor csak mozaikokból, szerteágazó kutatómunkával összegyűjtött információorzásból tudunk összerakni egy-egy pártállami életutat. Valóban nem lehet semmilyen tekintetben sem általánosítani, minél több konkrét példát és esetet kell bemutatni a Központi Bizottság (KB) vagy a Politikai Bizottság (PB) tagjainak karrierútjáról. Honlapunk Tudástár menüpontjában megismerhetők a magyar politika alakításában – az 1945 és 1989 közötti időszakban – meghatározó szerepet játszó testületek tagjai. Ezeket a karrierutakat a legfrissebb szakirodalom, valamint a hozzáférhető levéltári források felhasználásával készítették a NEB kutatói. Az ügynökkérdésben sem szabad általánosítani. Ügynök és ügynök között óriási különbségek voltak. Volt, akit fenyegettek, zsaroltak, mások önként jelentkeztek a feladatra, és a rendszer haszonélvezőivé váltak. Konkrét ügyeken keresztül lehet csak bemutatni azt, hogyan működött a kommunista állambiztonság. A nevek mellé történeteket kell társítani – a NEB-nek ez is a feladata.

○ **A honlapjukon több mint kétszázötven egykori pártállami vezető neve már szerepel. Köztük vannak, akik még élnek. Őket megkérdezik a kutatómunka során?**

D. Á. Feladatunk, hogy a még élő tanúk emlékeit rögzítsük, az áldozatokét és az egykori döntéshozókat, végrehajtókat egyaránt. Már elérhető az internetes >>

AKIK RÉSZT VETTER AZ '56-OS FORRADALOM ELFOJTÁSÁBAN

Lapzártakor érkezett a hír, hogy mintegy félezer olyan kommunista vezetőről tett közzé adatokat a NEB, akik részt vettek az 1956-os forradalom elfojtásában, valamint az azt követő megtorlásban. A gyűjtés a hatalom birtokosaira összpontosított: bírákról, állambiztonsági tisztekről, munkásőrökről, pártvezetőkről, valamint sortűzek vezénylőiről kerültek ki információk az intézmény honlapjára. Megtudtuk, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára segítségével a NEB elkészítette az állambiztonsági vezetők pályaképét, valamint azon vizsgálótisztek életútjának feltérképezését is megkezdték, akiknek ügyei halálos ítélettel zárultak. A most közreadott portrészorozat csupán a kutatás első eredménye, amely további életrajzokkal egészül ki a következő hónapokban.

www.neb.hu/hu/kommunista-hatalombirtokosok-1956

videótárunk, ahol a Gulágot megjárt, még élő honfitársaink beszélnek arról, hogyan élték túl a fogolytábort. Ez azért is fontos, mert ezek az emberek sokáig egyáltalán nem akartak erről beszélni a nyilvánosság előtt. Voltak olyanok, akiket a megszállók tizennégy évesen hurcoltak el. Ezeket a videókat látva a mai tizenévesek is könnyebben megértetik ennek a korszaknak a működését.

○ **Ha már a fiatalokról van szó: a NEB-et és hivatalának munkatársait sem lehet azzal „vádolni”, hogy túl idősek lennének.**

D. Á. A bizottság tagjainak kiválasztásánál valóban törvényi előírás az életkori megkötés. A jogszabály ugyanis kimondja, hogy csak az lehet tag, aki a titkosszolgálatok 1990. februári átszervezésekor még nem volt nagykorú. A hivatal állományát szintén a „fiatalos lendület” jellemzi, de természetesen tapasztaltabb munkatársak is erősítenek bennünket.

○ **Jogelőd nélkül jött létre az intézmény, ez jó lehetőség arra, hogy saját maguk tervezzék meg működésük legfontosabb pilléreit.**

D. Á. A bizottságot és a munkáját segítő hivatalt az alapoktól kellett felépíteni. Egy mindenkitől független, önálló szervezetként dolgozunk, így a belső működésünk rendjét is nekünk kellett kitárolni és megvalósítani. Saját gazdasági, jogi, titkársági, informatikai és kommunikációs részleget működtetünk.

Tizenöt főállású kutatónk van, emellett külső szakértők is segítik a tudományos munkát. Az első kutatási eredményeinkről könyvekben számoltunk be. A pártállam működésének különféle területeit vizsgálva születtek olyan művek, amelyek a gazdasági rendőrségről vagy a kommunista mozgalom titkos pénzeiről szólnak. Utóbbi esetében például kiderül, hogy a nyugat-európai kommunista pártok a magyar állampárttól is kaptak pénzügyi támogatást. A legnagyobb példányszámban Borvendég Zsuzsanna *Újságírásnak álcázva* című kötete fogyott, amely a KGB fedőszerveként működő Nemzetközi Újságíró Szervezet és a Magyar Újságírók Országos Szövetsége titkosszolgálati szálakkal átszótt kapcsolatrendszerét tárja fel.

○ **Mi a teendőjük akkor, ha a kutatás során bűncselekményre utaló momentumokat fedeznek fel?**

D. Á. A bizottságról szóló törvény világosan rendelkezik erről: együttműködési kötelezettségünk van az ügyészséggel a kommunista diktatúra alatt elkövetett bűncselekmények elkövetői körének felderítésében. Mindezt a büntető törvénykönyv, illetve az emberiség elleni bűncselekmények büntetendőségéről és elévülésének kizárásáról, valamint a kommunista diktatúrában elkövetett egyes bűncselekmények üldözéséről szóló törvény rendelkezéseivel összhangban tesszük.

○ **Ha jól számolom, akkor Ön idén lesz 34 éves, ami azt jelenti, hogy túl sok személyes emléke nem lehet a korszakról.**

D. Á. Kisdobos még voltam, úttörő már nem. Amire határozottan emlékszem, hogy az általános iskolás osztályképünkön évenként más-más címer szerepelt: 1988-ban még a Kádár-, '89-ben a Kossuth-, míg egy évre rá a ma is használatos koronás címer. Van azonban egy ennél jóval szomorúbb vonatkozása is az én családi történetemnek. Nagypám testvérét, Korondi Bélát a Rajk-perben koholt vádak alapján végezték ki 1949-ben. Ez a sokkhatás alapjaiban határozta meg családjunkban a rendszerhez való viszonyulást. Amikor felkérést kaptam a főigazgatói feladatok elvégzésére, már csak a felmenőim iránt érzett tiszteletből sem mondtam nemet. Nagyon megtisztelőnek tartom, hogy egy olyan testület munkáját segíthessem, amely ennek az időszaknak a tudományos feldolgozását végzi. Ebben a munkában azonban semmiféle bosszúállásról vagy haragról nincs szó. Mi egy olyan célt tűztünk ki magunk elé, hogy minél többen megismerjék, mit jelentett a kommunista diktatúra a társadalom egésze számára, és hogyan élték meg azt az egyes emberek. Mégpedig azért, hogy ezek a bűnök soha ne merüljenek feledésbe, és soha ne ismétlődjenek meg. ●